

gespeeld bij zijn beslissing zich uit de politiek terug te trekken, is niet meteen duidelijk. Zonder twijfel had ook de ontgoocheling de liberale partij niet van binnen uit te kunnen vernederlandsen (vervlaamsen) hierin een aandeel. In 1875 gaf hij zijn advocatuur op en liet zijn mandaat als gemeenteraadslid niet verlengen. Hij waagde nu zijn kans als boekhandelaar. Op jonge leeftijd werd hij nu — zoals de auteur het uitdrukt — een 'eminence grise'.

Vuylsteke bleef wel actief in het Willemsfonds tot 1896, vanaf 1883 als voorzitter. Hoewel ook enkele andere organisaties zijn interesse bleven genieten en hij door zijn vrienden regelmatig werd geconsulteerd, raakte hij naar het einde van zijn leven toe meer en meer geïsoleerd. In 1886 moest hij nog een persoonlijke ontgoocheling verwerken toen hij niet verkozen werd in de pas gestichte Koninklijke Vlaamse Academie. In zijn laatste levensjaren legde hij zich toe op de studie van Gents middeleeuws verleden. Hij overleed in 1903.

Voor zijn biografie deed de auteur beroep op een diversiteit aan bronnen. Hij kon onder andere steunen op de persoonlijke briefwisseling van Vuylsteke en deze met meerdere van zijn tijdgenoten. Verder kon hij putten uit de archieven van diverse organisaties waarin Vuylsteke actief was. Ook de pers vormde een rijke bron. Hij deelde zijn werk op in drie delen. In een eerste summier deel (35 bladzijden) belicht hij de jeugdjaren. Het tweede deel (270 bladzijden) is het kernstuk en behandelt de meest actieve periode uit Vuylstekes leven, terwijl in het derde deel (120 bladzijden) de 'eminence grise' wordt gevolgd. Het evenwicht tussen de drie delen laat misschien wel wat te wensen over, maar de beknoptheid van deel 1 wordt hierdoor verklaard dat Verschaeren vroeger al enkele artikelen publiceerde over de jeugdjaren.

Wie een omvattende, afgeronde biografie verwacht, komt niet aan zijn trekken. Het is het vlaamsgezinde — en dan vooral het politieke — optreden waarnaar alle aandacht gaat. Van het persoonlijke leven, waarvan in het besluit wordt gezegd dat de invloed 'ongemeen groot' was, vernemen we al te weinig. Ook boekhandelaar Vuylsteke wordt zonder verdere motivering in het hoekje gelaten. Ten onrechte, want als boekhandelaar speelde hij een aanzienlijke rol in de Vlaamse beweging en kwam zijn 'Nederlandse gezindheid' heel concreet tot uiting. De auteur kan uitroepen dat hierdoor zijn toch al lijvige boek een niet te pruimen turf zou worden. Een argument dat slechts ten dele opgaat als we zien aan hoeveel details hij vast houdt. Is het echt belangrijk te weten hoe laat een vergadering van start gaat?

Verschaeren brengt ons een vernieuwd beeld van Vuylsteke, getekend tegen de achtergrond van het Gentse en liberale milieu. De radicale flamingant maakt plaats voor de strijder van het haalbare. Radicaal was hij wel in zijn vrijzinnigheid en antiklerikalisme. Hij was in de eerste plaats Geus en pas dan Klauwaard. Net zoals de meeste katholieke flaminganten voorerst katholiek waren.

A. Osaer

H. van Zon, *Een zeer onfrisse geschiedenis. Studies over niet-industriële vervuiling in Nederland, 1850-1920* (Dissertatie Groningen 1986, Afvalstoffen van het ministerie van

volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en milieubeheer XXX; S.I.: Directie afvalstoffen en schone technologie van het ministerie van volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en milieu, 1986, viii + 344 blz., f42,50).

De strijd tegen stank en milieuvervuiling is niet van vandaag of gisteren. Stadsbesturen bijvoorbeeld hebben van oudsher geprobeerd de straten en grachten rein te houden en ziekmakende rottingsprocessen te voorkomen. Maar ja, mensen produceren nu eenmaal van nature onwielriekende stoffen en die moeten ergens blijven! De stankoverlast werd hinderlijker in de negentiende eeuw. Toen groeide de bevolking van de steden sneller dan de voorzieningen. Medici wezen op de samenhang tussen bepaalde ziekten en de hygiënische omstandigheden waaronder mensen leefden. Op warme zomerdagen kon iedereen merken dat er gevaar dreigde, vooral in de armenbuurten, want de open straatgoten en riolen, de talloze mest- en afvalhopen en de volkomen vervuilde openbare privaten stonken ten hemel. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden veel — meestal vergeefse — pogingen ondernomen om aan die smeerboel een einde te maken. De Wet op het Geneeskundig Staatstoezicht van 1865 is een keerpunt in die strijd. Sedertdien waren er inspecteurs die op allerlei aspecten van de gezondheidszorg toezicht hielden. In hun jaarlijkse rapporten aan de koning (die een belangrijke bron vormen voor dit onderzoek) hebben zij verslag gedaan van de toestand in hun regio, van hun pogingen gemeentebesturen en hogere overheden tot actie aan te zetten en van hun machteloosheid omdat zij niet méér konden doen dan adviezen verstrekken. Elk college van B en W kon die adviezen naast zich neerleggen, bijvoorbeeld omdat de inspecteurs met hun voorstellen om het inzamelen en verwerken van huisvuil en fecaliën aan te pakken onvoldoende rekening hielden met de financiële positie van de gemeente. Ook het feit dat de geleerden het niet eens waren over de beste methode heeft de invoering van veranderingen geremd. Zo bleef alles in grote lijnen veel te lang bij het oude en deponeerde elke gemeente het afval op een plek waar de eigen inwoners er weinig last van hadden. Zolang bijvoorbeeld de stad Utrecht in de twintigste eeuw ongezuiverd water op de Vecht loosde had elke gemeente stroomafwaarts een excuus om de bouw van een dure reinigingsinstallatie uit te stellen. Hygiënische argumenten wogen meestal niet zo zwaar als economische belangen die (niet) konden worden geschaad.

De discussie over de noodzaak maatregelen te nemen laaide in de tweede helft van de negentiende eeuw hoog op. Er werden argumenten gebruikt die in onze tijd velen vertrouwd in de oren klinken. Maar in de jaren negentig kwam er rust aan het front. In veel plaatsen werd de drinkwatervoorziening beter zodat er steeds minder mensen aangewezen waren op een stinkslootje in de buurt. Veel van die watertjes waren toen gedempt, er waren riolen aangelegd en dientengevolge proefde, rook en zag men de verontreiniging van bodem en water minder. Maar aan de vervuiling kwam geen einde. Na de tweede wereldoorlog groeide de hoeveelheid afval, waarvan de samenstelling in de jaren zestig in ongunstige zin veranderde. Het werd steeds duidelijker dat er grootscheepse maatregelen noodzakelijk waren maar tot 1969 kon elke gemeente haar eigen politiek voeren. Toen werd dat pas enigszins anders door de Wet Verontreiniging Oppervlaktewater.

De auteur heeft niet gepoogd zijn lezers op elke bladzijde te laten griezelen over wat nog

maar zo kort geleden ieders leefwereld was. Het gaat hem er om te beschrijven hoe is geprobeerd er door wet- en regelgeving iets aan te doen en welke tegenkrachten de vooruitgang remden. Landelijke trends illustreert hij aan de hand van soms tamelijk gedetailleerde beschrijvingen van enkele plaatselijke voorbeelden. Vooral Amsterdam en Groningen krijgen aandacht, hoewel Groningen toch in een aantal opzichten juist niet representatief is geweest. Men verzamelde daar de fecaliën allang en verwerkte ze tot compost. Deze werd tot na 1890 voor goede prijzen geleverd aan de veenkoloniën, hetgeen bewees dat recycling van afvalstoffen voordelig kon zijn. De stank en de troep die ontstonden wanneer arbeiders de overvolle open potten, vaten, emmers en dergelijke in de huizen afhaalden, langs smalle trappen naar beneden sjuowden en ze vervolgens in hoge open wagens leegden vormden een duidelijk merkbare keerzijde van deze medaille.

De auteur bestrijkt een veel langere periode dan hij in de ondertitel aangeeft. Zijn globale schets van de ontwikkelingen in onze tijd leidt tot de sombere conclusie, dat er nog steeds veel te weinig gebeurt ondanks de onsmakelijke lessen van het verleden.

P. D. 't Hart

L. F. van Loo, *Armelui. Armoede en bedeling te Alkmaar 1850-1914* (Dissertatie Utrecht 1986; Bergen: Octavo, 1986, 285 blz., f37,50, ISBN 90 70805 10 3).

Het historisch onderzoek van Van Loo naar armoede en bedeling in Alkmaar bevestigt het beeld dat J. A. de Jonge in *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Amsterdam, 1968) en Th. van Tijn in zijn hoofdstukbijdragen aan de *Nieuwe AGN*, XII (1977 en XIII (1978) ervan opriepen voor het gehele land. Ook stemt de sociale evolutie van Alkmaar overeen met die van Haarlem, 's-Hertogenbosch en Delft. Waarom schrijver *deze* steden noemt en waarom hij de beschikbare onderzoeksresultaten van andere stadsgeschiedenissen niet in zijn studie betreft blijft voor de lezer raadselachtig.

Van Loo wil in zijn boek, een handelsuitgave van het gelijknamige proefschrift (promotor: Th. van Tijn) nagaan: 1 of de bij velen nog bestaande opvatting dat de industrialisatie onvermijdelijk leidt tot armoede — hoe komt hij daaraan? — voor Alkmaar opgaat en 2 hoe armoede en bedeling zich in de stad ontwikkelden tijdens de jaren 1850-1914 waarbij hij aandacht schenkt aan armenzorg, sociale politiek en aan de samenstelling der armbesturen. Het antwoord op de eerste vraagstelling leidt tot niets. Op het economisch-maatschappelijk toneel van de stad fungeert in deze periode de industrie slechts als achterdoek; immers: 'het marktwezen was en bleef de voornaamste kurk waarop de Alkmaarse economie dreef' (29). De tweede vraagstelling voert Van Loo tot een alleszins bevredigende oplossing. Hierin heeft hij, niet altijd met succes, de kritiek van H. F. J. M. van den Eerenbeemt op zijn eersteeling '*Den arme gegeven*'. *Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965* (Meppel-Amsterdam, 1981) in *BMGN*, XCIX (1984) ii, ter harte genomen.

Methodisch knap en zeer arbeidsintensief is hoofdstuk IV (114-167) waarin Van Loo door